

Kitâbiyat Book Reviews

Dünya Tarihi

J. M. Roberts (çev. İdem Erman – Tansu Akgün)

İstanbul: İnkılâp Kitabevi, 2011, 2 Cilt, xvi + 1232 sayfa.

İngilizce orijinali *The New Penguin History of the World* adıyla neşredilen eserin ilk baskısı 1976 yılında yapılmış; daha sonra zaman içerisinde, hemen her defasında ciddi değişikliklerin yapıldığı, iki ayrı neşir daha yapılmıştır. Bu neşir ise yazarın ölümünden bir yıl önce 2002 yılında neredeyse tamamen yeniden yazılmış dördüncü neşri teşkil etmektedir. Dördüncü neşrin tıpkıbasımı Oxford University Press tarafından 2003 yılında *The New History of the World* ismiyle yapılmış; daha sonra 2007 yılında Odd Arne Westad'in katkılarıyla yine *The New Penguin History of the World* başlığıyla yeniden neşredilmiştir. Elimizdeki tercüme, eserin 2002 yılında *The New Penguin History of the World* başlığıyla yayımlanmış dördüncü edisyonunun tercümesidir.

Eserin orijinali, dördüncü edisyona “Önsöz” ile birlikte (xi-xv) 1232 sayfa-lık tek ciltlik bir eserdir. Türkçe tercümesinde “Önsöz” atlanılarak metin iki cilt, ama müteakip sayfa hesabıyla 1146 sayfa halinde basılmıştır. Birinci cilt (“Tarih Öncesi Çağlardan 18. Yüzyıla”) İdem Erman tarafından, ikinci cilt ise (“18. Yüzyıl ve Sonrası”) İdem Erman ve Tansu Akgün tarafından çevrilmiştir. “İçindekiler” ve haritaların sayfalarını gösteren bir açıklama sayfası bulunmakla birlikte, indeks bulunmamaktadır. Halbuki eserin orijinalinde oldukça teferruatlı 47 sayfalık (s. 1185-1232) bir “İndeks” bulunmakta; bu indeks eserin orijinalini oldukça kullanışlı hale getirmektedir.

Dünya tarihi dar anlamıyla tarihçiliğin ötesinde bir çalışma ve düşünme tarzını öngören, bu sebeple de felsefe, edebiyat ve tarih disiplinlerinin muhtelif

cihetlerini telif etmeyi gerektiren bir alandır. Medeniyet tarihi, düşünce tarihi, bilim tarihi, iktisat tarihi gibi muhtelif alanlar, bir yönüyle dünya tarihi veya dünyanın bir cihetten yazılmış tarihleridir. Bu sebeple en azından XIX. yüzyılda Batı Avrupa’da tayin edici konuma gelen ve Batı istilâsıyla bütün dünyada, bu arada Türkiye’de de etkili olan siyaset merkezli tarih tasavvuru da dünyanın sadece bir cihetten tarihini dile getirdiği için, tam olmaktan uzaktır.

Türkiye’de son zamanlarda çeşitli üniversitelerde medeniyet tarihi, dünya tarihi vb. isimler altında öğrencilerin dünyanın geçmişi hakkında genel bir tasavvur oluşturmasını hedefleyen dersler verilmekte; buna bağlı olarak da bu alanda öğrencilerin okuyabileceği metinlere ihtiyaç gittikçe artmaktadır. Yakın bir geçmişe kadar, tam olarak 1985 yılında, William H. McNeill’in *A World History*, Türkçe başlığıyla *Dünya Tarihi* isimli eseri yayımlanmaya kadar (çev. Alaaddin Şenel, 1. bs., İstanbul: Kaynak Yayınları, 1986; 14. bs., Ankara: İmge Kitabevi, 2008), İngiliz tarihçisi Herbert George Wells’in 1922 yılında basılan ve *Kısa Dünya Tarihi* başlığıyla Türkçe’ye tercüme edilen çalışması (çev. Ziya İshan, İstanbul: Varlık Yayınları, 1959; orijinal başlığı *A Short History of the World*) bu alanda bir tasavvur oluşturmak isteyenlerin müracaat edebilecekleri temel el kitabı olarak piyasada bulunmaktaydı. Bu eserlere Ernst H. Gombrich’in, Türkçe tercümesiyle *Genç Okurlar İçin Kısa Bir Dünya Tarihi* başlığını taşıyan eserini de ilâve etmek gerekir (eklerle birlikte çev. Ahmet Mumcu, İstanbul: İnkılâp Kitabevi, 1997; orijinal başlığı *Eine kurze Weltgeschichte für junge Leser*).

Wells’in *Kısa Dünya Tarihi*, ilk baskısı Britanya İmparatorluğu’nun henüz üzerinde güneşin batmadığı sınırlara sahip olduğu bir dönemde ve bu perspektiften kaleme alınmış; dünya tarihini tam anlamıyla Batı’nın dünya egemenliğini elde edişinin bir hikâyesi olarak anlatan bir eserdir. Benzer durum Gombrich’in eseri için de geçerlidir.

McNeill’in eseri bu yönden nispeten daha “insaflı” gibi gözükmeyle birlikte, eserin orijinalinin, başlığı *The Rise of the West: A History of the Human Community* olan daha büyük bir eserin (1963) daha anlaşılır bir şekilde yeniden yazılmasıyla ortaya çıkmış olmasının açıkça gösterdiği gibi, Hegel sonrasında oluşan ve tarihin amacının Batı’nın oluşumu olduğu düşüncesine bağlı bir eserdir.

Bütün bunları dikkate aldığımızda yine bir İngiliz tarihçisi olan Roberts’in tarihi, artık dünyanın merkezi olmaktan çıkmış olan Avrupa ve dolayısıyla İngiltere’nin yeni konumunu da yansıtan bir dünya tarihi olarak karşımıza çıkmaktadır. Roberts’tan hemen sonra yazılan ve Türkçe’ye tercüme edilen *Yeni Bir Bakış Açısıyla Dünya Tarihi*’nin (çev. Eşref Özbilen, İstanbul: Alfa Yayınları, 2012) yazarı Clive Ponting’in de bir İngiliz tarihçisi olması ve onun

Roberts'tan, en azından söylem olarak bir adım daha ileri giderek en azından iddia olarak Avrupa merkezci veya Batı merkezci olmayan bir dünya tarihi yazmaya yönelmesi, bu yönden önem arz etmektedir.

Bütün bu süreci dikkate alacak olursak Türkiye'de yayımlanan dünya tarihleri arasında Roberts'ın eseri hem tarih hem de yöneliş olarak McNeill ile Ponting'in eserleri arasında bir yerde durmaktadır.

Türkçe tercümesine konulmamış olan dördüncü edisyona "Önsöz", yazarın tarih anlayışı, eserde takip ettiği yöntem ve dikkate aldığı hassasiyetler açısından oldukça önemlidir. Eserin anlaşılması ve değerlendirilebilmesi için önemli olması hasebiyle eserin tanıtımına buradan başlamakta fayda vardır.

Yazar, dördüncü edisyona yazdığı "Önsöz"e 1960'lı yılların sonundan itibaren geçen yirmi beş yıldan fazla süre içinde kitabın ilk baskısını hazırlarken gözettiği amaçlar ve perspektifleri değiştirmesini gerektirecek olayların olup olmadığını müzakere ederek başlamaktadır. Yazar yakın bir zamanda 11 Eylül 2001 hadisesinden sonra dünya tarihinde her şeyin değiştiğinin söylendiğini duyduğunu ifade etmektedir. Her ne kadar her şeyin hızlıca değiştiği, bir tür kararsızlık görüntüsünün hâkim olduğu şartlarda birçok şeyin değiştiğini dikkate almak ve kitabın içeriğini de buna göre değiştirmek gerekmiş olsa da, bu durum daha çok son on yıl için geçerlidir; bütün bir dünya tarihini bu sebeple değiştirmeye yönelmek için bir gerekçe teşkil etmemektedir. Ancak yine de bazı konuların son bölümde özellikle vurgulanması gerekmiştir. Bu konular arasında kadının konumu, çevre sorunları, yeni kurumlar ve uluslararası düzenin formel yapısıyla ilgili yeni sorunlar bulunmaktadır. Yazar bu konuları daha geniş bir şekilde başka bir eserinde ele aldığını ve bu eserde oldukça kısa bir şekilde bunları zikrettiğini ifade etmektedir.

Roberts'ın, "Önsöz"de özellikle ortaya koyduğu husus, kendisinin genel "tarih görüşü" diyebileceğimiz, dünya tarihini yazarken hareket noktasını teşkil eden ve bütün bir tarihî süreci ele alırken dayandığı temel ilke ve bunun uygulama kurallarıyla ilgili oldukça kısa, ama bir o kadar da kıymetli ifadeleridir.

Bunlar arasında ilk sırada tarihin ehemmiyeti ve ağırlığı gelmektedir. Özellikle altını çizdiği husus, milletlerin davranışlarını ve kavrayışlarını belirleyen temel zeminin, kapitalizm ve komünizm gibi fikir ve ideolojilerden daha önce oluşmuş olduğu ve milletlerin hayatını belirlemeye devam ettiğidir. Hatta tarih öncesi dönemde oluşmuş, unutulmuş birçok hadise bile, açıkça farkında olmasalar da, insanların hayatlarını belirlemeye devam etmektedir.

Roberts'ın, *Dünya Tarihi*'ni yazarken dikkate aldığı temel iki kategori, "istikrar" ve "yenilik", orijinal ifadeleriyle "inertia" ve "innovation"dır. İstikrar, asırlardan beri geleni, yaşayan insanları muktedir kılan bütün bilgi ve

birikimleri ifade ederken, yenilik ise yaşayan insanların kendilerine ulaşmanın üzerinde yaptıkları tasarrufları ve onlarda veya onlarla irtibatlı olarak gerçekleştirdikleri unsurları ifade etmektedir. Roberts, yazdığı dünya tarihinde geçmişten gelenin, geçmişte oluşan birikimin, inertia'nın (istikrar) ağırlığını ve ehemmiyetini, tarih alanında mütehassis olmayanların da kavrayacağı bir şekilde ifade etmeyi hedeflediğini ifade etmektedir (s. xii). Tarih de esas itibarıyla geçmişten gelen ve etkin olan bu "güçler" ile insanoğlunun sahip olduğu "değiştirme kuvveti" arasında hep yaşanmış olan bu gerilimi ortaya koymaktan ibarettir ki, bu kitabın da konusunu teşkil eden altı bin yıllık dönemde insanın bu değiştirme kuvvetinin tesiri gittikçe artmıştır. Roberts'ın, son zamanlardan, özellikle 11 Eylül 2001 hadisesinden sonra, hâlâ ümitvar olmasının esasını da insanlıkta gördüğü bu değiştirici kuvvet sayesinde insanlığın karşı karşıya bulunduğu sorunların halledilebileceğine dair inancı oluşturmaktadır (s. xii).

Dolayısıyla insanlar olup biten hadiseleri belirlemede, geçmişin oluşturduğu şartlar çerçevesinde de olsa, tayin edici bir konuma sahiptir. İnsanların değiştirici gücü ve tarih birikimi, tarihî gidişatı belirleyen ve birbirini destekleyen iki esas olarak dikkate alınmalıdır. Gelecek, geçmişten gelen tarihin sağladığı imkânlarla yapılmakla birlikte, insanlar tarafından yapılmaktadır. Önemli olan da insanların bir anlamda kendi kaderlerini ellerinde tutuyor olmalarıdır. Bu hususun bir yüz yıl öncesinde bütün yeryüzünün hâkimi konumunda olan bir bölgeye mensup bir tarihçi tarafından, artık durumun böyle olmadığını bilerek ifade edilmesi bilhassa önem arz etmektedir. Dünya tarihi burada ayrı bir önem kazanmakta; bir tür "ibret alınarak" şimdiye kadar yaşanan "sonlardan" kaçınma yolunda bir dayanak arayışı ve ifadesinin bir formu haline gelmektedir. Roberts'ın, yine de gelecek nesillerin, kendi çocuklarının kendi yaşadığı "keyifli" dünyada yaşamayacaklarını bildiğini ifade ederken epeyce kaygılı olduğunu söylemek mümkündür.

Yazar bu tarihi yazarken nasıl bir yol takip ettiğini de, sadece yeni okuyucular için değil, bütün okuyucular için kısaca özetlemektedir: Bu eserin amacı, tarihî verilerin bir derlemesini ortaya koymak değil, insanlığın hayatı üzerinde en yaygın ve en derin tesir icra etmiş olanları keşfederek onların izini sürmek; hadiselerin detayını anlatmak yerine, geniş insan kitlelerini etkilemiş, geleceğe kalıcı miras unsurları bırakmış olan süreçleri takip ederek bunları birbirleriyle irtibatlı olarak tasvir etmeye çalışmaktır (s. xiii). Bu sebeple büyük devletlerin ve ülkelerin veya insanların faaliyet alanlarının tamamının tarihlerini yazmak zaten mümkün olmadığı gibi, böyle bir şeye ancak, bir dünya tarihi formatında değil, yapılabilir sınırlar içerisinde, bir ansiklopedi olarak teşebbüs edilmesi söz konusudur. Temel tesir unsurlarını takip etmek, belli ölçüde kronolojiyi olduğu gibi coğrafi bölgelerin ele alınışında da bazı

bölgeleri ihmal etmeyi beraberinde getirmektedir. Yazarın da açıkça ifade ettiği gibi, Kolumbus öncesi Amerika veya genel olarak siyah Afrika, Avrupalılar’la irtibat kuruncaya kadar etkin bir rol oynamadığı için dünya tarihinde sadece temas edilip geçilmiş; bütün bir insanlığın hayatını etkileyen, Buda, İsrâil peygamberleri ve Hıristiyanlığın yanı sıra Platon ve Konfüçyüs hem tarihte hem de günümüzde etkin faktörler olarak bu tesirlerine bağlı bir yaygınlıkta söz konusu edilmişlerdir.

Roberts, tarihini yazarken hakkında çok çalışma yapılmış olan ve dolayısıyla çok bilinen konuları değil, önemli olanları tercih etmiş, bu cihetten de dünya tarihi yazarlığını, tarihte önemli olmuş ve halen önemini muhafaza eden unsurlar üzerinden gerçekleştirmeye yönelmiştir. Bu sebeple 14. Louis’ye, Avrupalılar’ın bu konuda çok eser vermiş olmasından dolayı, bu eserde Çin Devrimi kadar yer verilmemiştir. Çünkü Çin Devrimi günümüzde daha fazla insanı daha fazla cihetten ilgilendirmektedir.

Roberts’ın işaret ettiği diğer bir husus da hadiselerin anlamlarının yeni yorumlarının ortaya çıkması, daha doğrusu hadiselerin zaman içerisindeki gelişmelerle yeni anlamlar kazanmalarınıdır. Bu sebeple, değişen şartlara bağlı olarak bir dönemde önem verilmemiş olan birçok hadise, yeni şartlarda yeni boyutlar ve anlamlar kazanınca, dikkate değer bir konum elde etmektedir. Onun için de daha önce ehemmiyetli bulunmayan bir hadise, zaman içerisinde, ortaya çıkardığı neticelerden dolayı, anlam kazanarak tarihte yer kazanabilmektedir. Buna örnek olarak yazar, “medeniyetler çatışması” tezini vermektedir. Bir dönemde artık yok olacağına kesin gözüyle bakılan İslâm medeniyetine dünya tarihinde verilen yer gittikçe azalarak neredeyse bitme noktasına gelirken, son zamanlardaki gelişmeler, İslâm’ın etkin varlığını sürdürdüğünün ve daha da güçlenerek sürdüreceğinin anlaşılmasını beraberinde getirmiştir. Bunun anlaşılmasıyla birlikte dünya tarihinde İslâm’a ve Müslümanlara yeniden ve daha fazla yer vermek bir zorunluluk halini almıştır. Roberts, “İslâm’ın farklılığı”na yapılan vurguyu ve İslâm dünyasında son zamanlarda ortaya çıkan uyanma alâmetlerini, olduğundan daha büyük gösterme gayretlerine şüpheyle bakmaktadır. Burada Roberts sadece şu hususa işaret etmektedir: Medeniyetler çatışması, sadece Batı ile İslâm medeniyetleri arasında gerçekleşmiyor; Batı’nın etkin varlığından müteessir olan birçok insan grubu ve bölgede bu sebeple gerginlikler ortaya çıkmaktadır ki, bunun böyle olmasında şaşılacak bir taraf yoktur. Günümüzde ortaya çıkan sorunların büyük bir kısmı Avrupa’nın yayılmasıyla doğrudan alâkalıdır ve bu sebeple de 1945 yılına kadarki Avrupa’nın ve Avrupa yayılmacılığının tarihi Roberts’ın *Dünya Tarihi*’nde en geniş ilgiyi görmüş ve en fazla sayfada tasvir edilmiştir. Bunun sebebi, Roberts’a göre, o zamana kadarki Avrupa’nın merkezî konumudur.

Roberts her hâlükârda kendisinin yazdığı dünya tarihinin, kendisinden bağımsız düşünülemediğinin de altını çizmektedir. Nitekim Roberts, kendi ifadesiyle, “yaşlı, beyaz, orta sınıfa mensup erkek bir İngiliz” olarak dünyayı algılamakta ve dünya tarihini yazmaktadır. Roberts’ın kendi perspektifini ve takip etmeye çalıştığı usulü ifade etmesi, tam da son zamanlarda sosyal bilimlerde ve dolayısıyla tarih yazarlığında objektiflik meselesinde, kendisinin, uzun zamandır anlatıldığı veya beklenildiği anlamda bir objektifliği gerçekçi bulmadığı ve böylesi bir arayışın ve talebin de anlamlı olmadığını düşündüğünü göstermektedir. Roberts bir İngiliz olarak ve İngiliz perspektifinden dünya tarihini yazmakta ve bunu da açıkça beyan etmektedir. Bunda yanlış olan bir taraf da yoktur. Bu eser okunurken ve değerlendirilirken, bu husus da dikkate alınmalıdır, alınacaktır da. Ancak yine de burada belirli bir perspektiften hadiselerin tespit edilip, değerlendirilerek anlatılması, tamamen keyfi bir iş yapıldığı anlamına gelmemelidir. Meselenin, sadece ülkelerin tarihlerinin anlatılmasıyla ortaya çıkan bir bütün olmadığını, bütün bu ülkeleri ve bölgeleri aşan büyük kültürel geleneklerin zenginliğinin onun ana yapısını teşkil ettiğini de söylemek gerekmektedir.

Yazar –bu metni baskıya hazırladıktan kısa bir süre sonra vefat ettiği dikkate alınacak olursa– yaşlılıkla ve yaşlılığın ve hastalıkların ortaya çıkardığı sorunlarla uğraşırken 11 Eylül hadisesinin gerçekleştiğini ifade etmektedir (s. xiii). Kitapta bulunan ve belli ölçüde –Batı açısından– pesimist olarak algılanabilecek ifadelerin bir kısmının bu hadiselerle de alakalı olabileceğini hatırdan tutmak gerekmektedir.

Kitap nispeten kısa tutulmuş olan birinci bölüm dışında, her biri ortalama 150 sayfa civarında olan sekiz bölümden oluşmaktadır. Nispeten kısa tutulan birinci bölüm “Tarih Öncesi - İlk Oluşumlar” başlığını taşımaktadır (s. 11-45). Bu bölümde spekülasyon bir şekilde evrenin ve insanın kökeniyle ilgili standart evrimci tasavvur özetlenerek ilk insanın ortaya çıkışı ve hayatıyla ilgili genel tasavvurlar nakledilmektedir.

“İlk Uygarlıklar” başlığını taşıyan ikinci bölümde (s. 47-166) yerleşik hayatla birlikte ortaya çıkan Mezopotamya, Mısır, Hindistan ve Çin’in ele alındığı Doğu Asya ve diğer bölgelerdeki oluşumlarla ilgili yine yaygın tasavvurlar derli toplu bir şekilde nakledilmektedir. Bütün bu bölümlerde ve daha sonra bahsedilen dönemler ve bölgelerde bütün süreçler, daha önce kısaca değinilen McNeill’in eseri gibi, “Batı’nın hazırlayıcı süreci olarak” ele alınmaktadır. Bu bölümün en son alt başlığı, “Eski Dünyanın Sonu” olarak verilirken tam da bu durum göz önüne alınmış görünmektedir. Bu kurguya göre eski dünya, Batı’nın doğrudan irtibatının kurulamadığı dönemi ifade etmektedir. Bu husus bütün bir dünya tarihi tasavvurunu belirlemektedir.

Üçüncü bölüm Yunan, Roma, İsrâiloğulları ve Hıristiyanlığın anlatıldığı “Klasik Akdeniz” başlığını taşımaktadır (s. 167-319). Bu bölümde, Batı'nın bir şekilde irtibatlı olduğu tayin edici üç unsur Yunan, Roma ve Yahudilik-Hıristiyanlık, klasik Akdeniz'i teşkil eden güçler olarak kavranmakta ve anlatılmaktadır. Önemli olan husus, XIX. yüzyıl öncesi dünyada artık etkin varlığı kalmamış anlamında “ancient” (antik) olarak isimlendirilen bu dönemin, Batı'nın tarihsel öncesi, öncüsü ve zemini olarak işlenmesidir. Bu işleme, daha sonraki dönemde ele alınacak olan gelişmeleri kavrarken de kendisini göstermektedir.

Dördüncü bölüm “Farklılaşan Gelenekler Çağı” olarak isimlendirilirken (s. 320-547), bu dönemde yeni çıkan bir gücün, İslâm'ın, bir anlamda öncesinde bir vahdet teşkil eden veya yeterince farklılaşamayan insanlığın farklı gelenekler olarak tezahür etmesi, bir anlamda yeryüzünde bir plüralizmin, çokluğun etkin olduğu şartların hâkim olmasını işaret etmektedir. İslâm'la birlikte ortaya çıkan geleneklerdeki farklılaşmalar, daha sonra etkin olacak bir gücün, Batı'nın, yeryüzünde bir tekleştirme faaliyetine girişmesini hem mümkün kılacak hem de anlamlandıracaktır. Batı'nın dünya tarihi içinde sonraki dönemlerde elde edeceği veya elde ettiği düşünülen mutlak konumunu anlatabilmek için Çin, Hint ve Batı Avrupa'nın İslâm medeniyeti yanında özellikle zikredilmesi, İslâm medeniyetini izâfileştirme retoriğinin bir parçası olarak önem arz etmektedir. Bu sayede İslâm medeniyetinin, kendinde itibarî ve dönemsel olan bir faktör olarak ele alınarak bu faktörün ortaya çıkardığı neticeleriyle birlikte, ama Batı'nın etkin varlığına müncer olacak bir süreç içinde tasviri, bu bölümün özünü teşkil etmektedir. Bu bölümde yine standart denilebilecek bir İslâm tasavvuru sunulmaktadır. Ancak ilginç bir şekilde yazar, İslâm'ın aslı konu olarak ele alındığı bölümde bile İslâm'ı dolaylı bir şekilde dile getirmektedir. İslâm'ın dolaylı bir şekilde söz konusu edilmesi de, yine aynı yazı siyasetinin bir parçası gibi gözükmektedir. Dördüncü bölümle birlikte kitabın Türkçe tercümesinin birinci cildi tamamlanmaktadır. Bu bölümün en önemli özelliği, daha önceki bölümde Batı Avrupa'ya geçiş olarak inşa ettiği Yunan, Roma ve Yahudi-Hıristiyanlık'la doğrudan irtibatın ortadan kalktığı yaklaşık bin yıllık bir dönemin doğrudan İslâm ve Müslümanların etkin varlığıyla dönüştürülmüş olduğunun üzeri örtülerek bu husus üzerinde durulmadan –bazı bugün kullanılan rakamların Arap rakamları olduğu gibi ihmal edilebilir, harcîâlem klişe sözler bir kenara bırakılacak olursa– Batı Avrupa'nın bu dönemde oluşmaya başladığı fikri kemal-i ciddiyetle işlenmektedir. İslâm medeniyeti önemini ve bir dünya tarihinde zikredilme gerekçesini, kendinde taşıdığı ve bütün zaman ve dönemlerde muhafaza ettiği bir değerden değil, tarihin amacı olarak kurgulanan Batı'nın oluşumunda kendisine yüklenen aracı ve

taşıyıcı rol sebebiyle elde etmektedir. Bütün hadiseleri anlamlı kılan çerçeve olarak da zaten Batı ve Batı'nın oluşum süreci dikkate alınmaktadır. Kitabın müellifinin eserin son bölümlerinde yaşadığı sıkıntının esasını da bu bakış açısı teşkil etmektedir.

Beşinci bölüm ve sonrası artık tamamen ve doğrudan Batı Avrupa ekseninde yazılmış görünmektedir. Bu bölümün başlığı da açık bir şekilde “Avrupa Çağının Oluşumu/İnşası” olarak konulmuştur (s. 549-690). Oluşum dönemi, milâdî 1500 ile 1800 yılları arasını ifade etmektedir. Bu dönemde Batı Avrupa, kendi kendisini inşa ederken, aynı zamanda diğer bölgelerle, başta ticaret olmak üzere, diplomatik ve askerî irtibatlarını kurmakta ve geliştirmektedir. Hikâye yaygın olarak bilinen farklı anlatılmaz. Bu hikâyenin merkezinde de bir vahdet olarak tasvir edilmeye çalışılan Batı Avrupa'nın siyasî ve iktisadî faaliyetleri bulunmaktadır. Amerika, Çin, Hint Alt Kıtası, Osmanlı coğrafyası, Orta ve Kuzey-Batı Asya, Afrika, Batı Avrupa'nın etkin varlığının alanları olarak söz konusu edilmektedir. Yeni bir toplumun ortaya çıktığı, otoritenin yeniden tanımlandığı, büyük güçlerin oluşturduğu yeni bir dünyanın oluşumu, Avrupa'nın dünyaya saldırması, dünya tarihinin yeni bir şekil alması ve bütün bu süreçlere refakat eden yeni fikirlerin ortaya çıkması, bu bölümün temel konularını teşkil etmektedir.

Kitabın altıncı bölümü Batı Avrupa'nın bütün bir dünyayı artık doğrudan siyasî ve askerî olarak kontrol etmeye yöneldiği bir dönemi kendisine konu edinmektedir; buna başlık olarak da “Büyük Hızlanma” tâbiri seçilmiştir (s. 691-845). Büyük hızlanma artık değişikliklerin, yazarın temel iki kavramından biri olan innovation'ın (yenilik) doğrudan yapıldığı ve esasını da Amerikan ve Fransız devrimlerinde bulan yeni hareket tarzını ifade etmektedir. Avrupa'da XVIII. yüzyılın ortalarına kadar bazı şeyler değişmiş olmakla birlikte, genel görünüş aslında her şeyin şimdiye kadar olduğu gibi devam edeceği yönündeydi. Ama devrimlerle birlikte Avrupalılar hem kendilerini hem de irtibat kurdukları diğer bölgelerde yaşayan insanları doğrudan değiştirmenin mümkün olduğunu fark ettiler. Bu fark edişle birlikte, önlerinde özellikle Osmanlı Devleti'nin gücünü kaybettiğinin anlaşılmasıyla birlikte, kendilerini engelleyecek siyasî ve askerî bir güç göremeyince, hızlı bir şekilde dünyanın her tarafını paylaşarak doğrudan ele geçirme (subjection) ve tahakküme (domination) yöneldiler. Başka eserlerde “emperyalizm çağı” olarak da isimlendirilen bu dönemi Roberts, “büyük hızlanma çağı” olarak isimlendirmektedir. Kendi ifadesiyle “1900 yılına gelindiğinde Avrupa medeniyeti o zamana kadar var olmuş en başarılı medeniyet olduğunu göstermişti” (s. 691-92). Bu bölümün temel konuları da özellikle değişim ekseninde ortaya çıkmaktadır. Değişimin temelinde de siyaset vardır. Aslında yazar bunu tam olarak ifade etmese de, onun ifadeleri bu dönemde

hayatın her cihetten siyasallaştırıldığını göstermektedir. Hayatın siyasallaştırılması ise Avrupalılar'ın bütün dünyada bir hegemonya oluşturmaları ve her hadiseyi, her hareketi, her inancı ve her kurumu bu hegemonya cihetinden kavramalarını intaç etmekteydi. Bu bölümde Avrupalılar'ın dünyayı ve bu arada Asya'yı nasıl değişime zorladıklarının hikâyesi anlatılmaktadır. Yazarın farkında olduğu ve hayıflanarak altını çizdiği önemli bir husus bulunmaktadır ki, o da Batılılar'ın bütün dönüştürme ve değiştirme teşebbüslerine rağmen, dokunamadıkları derin bir tabakanın olduğudur (s. 845) ve bu tabaka, özellikle XX. yüzyılda kendisini muhtelif şekillerde izhar edecektir.

Kitabın yedinci bölümü "Avrupalıların Dünyasının Sonu"nun nasıl geldiğini hikâye etmektedir (s. 847-965). XX. yüzyılın başında Batı Avrupalılar'ın üstün olduklarına inanmaları ve tarihin akışının bunu ispat etmiş olduğunu düşünceleri gayet sıradan bir hal iken, ortaya çıkan gelişmeler Batı medeniyetinin kendi içinde kendi geleceğini imha edecek unsurları da taşıdığını gösterdi. Birinci Dünya Savaşı, Batı Avrupa medeniyetinin kendi kendisine yönelik tahrip edici yüzünü açığa çıkaran önemli bir hadiseydi. Batılılar bütün bir dünyayı değiştirmeye yönelirken ve bunda kısmî ama önemli başarılar elde ederken, aynı zamanda imtiyazlarını da kaybediyorlardı. Bir taraftan Osmanlı sonrası İslâm dünyası, sömürge şartlarında da olsa, kendisini toparlama sürecine girerken, Asya'da da önemli gelişmeler gerçekleşmekteydi. İkinci Dünya Savaşıyla birlikte, Batı Avrupa artık dünya üzerindeki doğrudan hegemonyasını kaybediyordu. İkinci Dünya Savaşı'ndan sonra dünya yeniden şekillenirken, her ne kadar Batı kaynaklı fikirler hâlâ etkin olsa da, bu dünyayı şekillendiren güçler artık Batı Avrupalı değildi; bunlar Ruslar ve Amerikalılar'dı. Bu durum dünya tarihinin akışıyla ilgili de ilginç bir ciheti açığa çıkartmıştı: Roberts için de Batı Avrupa tarihte yaklaşık iki yüzyıl süren bir merkezî konum elde etmiş olmakla birlikte, artık hakiki Batılı mânasıyla, yani siyasî olarak bir merkez konumuna sahip değildi. Bu konumu kendi kendisini tahrip ederek kaybetmişti. Bu dönemde geri plana itilmiş olan İslâm ve Çin medeniyetleri, daha sonra kendilerinden daha fazla söz edilmesini gerektirecek bir toparlanma süreci içinde bulunmaktaydılar.

Kitabın sekizinci ve son bölümü, "Yakın Çağ" başlığını taşımaktadır (s. 967-1146). Yakın dönem hakkında bir şeyler söylemek, tarihçilerin en zorlandığı, hatta birçok tarihçi için tarihin konusu bile olmayan bir zaman dilimi olarak kabul edildiği için, en zor kısmı teşkil eder. Roberts'ın da İkinci Dünya Savaşı sonrası dönemi eserini telif ettiği, 2002 yılına kadarki dönemi ele aldığı bu bölümde belki kendisinin bile beklemediği kadar yoğun bir şekilde İslâm dünyasıyla ve Müslümanlarla ilgilenmesi oldukça ilgi çekicidir. Tarihî hadiselerin olduğu kadar tarih yazıcılığının da üzerinde yoğunlaştığı sorunların

belli ölçüde Müslümanlara endekslenmesi, aslında daha önce de işaret edilen bir kavrama sorununu açığa çıkarmaktadır. Bu kavrama sorunu bütün bir tarihi, Batı'nın ortaya çıkış süreci olarak görmeye yönelme ve tarihin amacının Batı medeniyeti olduğu inancına tarihten gerekçe sağlama gayretinde esasını bulmaktadır. Ancak tarihin kendi akışı, tarihin amacının Batı medeniyeti olmadığını, Batı medeniyeti sonrasında da tarihin yine devam edeceğini, Roberts'ın temel kavramlarından biri olan inertia'nın (istikrar) da ifade ettiği gibi, Batı Avrupa'yı önceleyen ve ondan sonra da var olmaya devam edeceği anlaşılmış olan asıl güçler bulunduğunu ve bu güçlerden birisinin de İslâm olduğunu göstermektedir. Bu bölümde Roberts artık Lord Acton veya Carr gibi üzerinde güneşin batmadığı bir imparatorluğun mağrur tarihçisi olarak değil, hâlâ önemli olmakla birlikte, sadece sınırlı güçteki ve ancak diğer Avrupalı devletlerle ve ABD'nin desteğiyle etkin olabilen bir ülke tarihçisi olarak eserini yazdığını hissetmektedir. Artık kesin olan taraf XX. yüzyılın başındaki mağrur bakışın yerini kendi geleceği ve konumu hususunda kaygılı, bu çerçevede olup bitenin hâlâ belirlenebilir olduğu konusunda kendisini ve okuyucusunu ikna etmeye çalışan bir tavrın aldığıdır. Artık sömürgeler bitmiştir; dolaylı kontrol bir yere kadar devam etmekle birlikte, kalıcı olmayacağı gittikçe daha fazla anlaşılmaktadır. Batı hegemonyası, etkin olduğu bölgelerde ciddi bir belirsizlik hali ortaya çıkararak kaybolmaktadır.

Roberts'ın dediği gibi, tarihin belirli bir sonu yok; devam ediyor (s. 1136). Dünyanın dört bir yanında Batılılar'ın anlaşılmasız varlıklar olmaktan çıkmış olması bir başarı olarak kavranabileceği gibi, anlaşılabilir olmanın karşı tedbir alınabilir olmak anlamına da geldiğini unutmamak gerekir. Roberts'ın eserinin son bölümü Batılılaşmanın artık bittiğini/tamama erdiğini, geleceğin artık bir Batı-sonrası dönem olarak şekilleneceğini düşündürmektedir. Bunun nasıl bir muhteva kazanacağını tarihçinin bilmesi ise, şimdiye kadarki tarihin öğrettiği gibi, mümkün değildir. Bu bilfiil bir süreçtir ve buna bu sürece katılanlar karar verecektir. Bu süreçte, Roberts'ın ifadesiyle konuşacak olursak, istikrar ve yenilik tayin edici olacaktır.

Son olarak eserde bulunan bazı tercüme hatalarıyla ilgili bir iki örnek vererek daha sonraki baskılarda tashihini beklemek uygun olacaktır. Eserin tercümesinde düzeltilmesi gereken birçok ifade ve tâbir bulunmaktadır. Bunlardan biri s. 665'te bulunan "leitmotiv" tâbidir. Bu Almanca tâbiri mütercim dipnotta "nakarat" şeklinde açıklamış olmakla birlikte, doğruya daha yakın bir tercüme "temel saik" olabilir. Yine yazar açısından çok önem verilen ve kitabın teorik cihetten kavramsal çerçevesini teşkil eden iki ayaktan biri olan "inertia" terimini mütercim bir yerde "atalet" diye tercüme etmiştir (s. 547) ki, bu tâbir yazar tarafından geçmişten gelen, müspet bir anlamda değişmeyen,

kalıcı olanı ifade etmek için kullanılmaktadır. Bu cihetten bakıldığında olumsuz bir anlamı olan “atalet” yerine müspet bir anlamı olan “istikrar”ın kullanılması daha uygun olacaktır. Ayrıca İngilizce aslında bulunan Önsöz tercüme edilir ve orijinalindeki gibi bir indeks eklenirse, eserin anlaşılmasını ve istifadesini daha da kolaylaştıracaktır.

Roberts’ın *Dünya Tarihi*’nin sadece dünya hakkında değil, yazıldığı dönem hakkında da fikir veren, önemli bir eser olduğunu; Avrupa merkezci ve siyaset ağırlıklı tarih yazarlığının son örneklerinden birini teşkil ettiğini söyleyebiliriz. Tarihte neler olduğunu değil de, Roberts’ın ifadesiyle, “beyaz, yaşlı, erkek, orta sınıfa mensup bir İngiliz’in dünyanın geçmişini nasıl gördüğünü bilmek isteyenler –burada başka perspektiflerden bakanların benzer bir şekilde algılayabileceği birçok unsurun da olabileceğini unutmadan– bu kitaptan ciddi şekilde istifade edebilirler.

Tahsin Görgün

(Prof. Dr., İstanbul 29 Mayıs Üniversitesi Edebiyat Fakültesi)

“Arabic Logic”, *Handbook of the History of Logic*

Tony Street

ed. Dov M. Gabbay – John Woods, Amsterdam: Elsevier 2004, c. 1, s. 523-597.

Tanıtımını yapacağımız yazı, Dov M. Gabbay ile John Woods’un birlikte editörlüğünü yaptıkları *Handbook of the History of Logic* adlı mantık tarihi ansiklopedisinin birinci cildinde Tony Street imzasıyla yer alan “Arabic Logic” başlıklı yazıdır. Ansiklopedinin ilk cildi Grek, Hint ve İslâm mantık geleneklerini anlatan yazılardan oluşmaktadır ve viii + 618 sayfalık bir hacme sahiptir. Grek mantığını ele alan bölümler, Aristoteles’ten önce mantığın gelişimi, Aristoteles mantığı ve Megara ile Stoa mantıklarını anlatan yazılardan müteşekkildir. Mantığın Aristoteles öncesi gelişimi, J. Morevcsik’in “Logic Before Aristotle: Development or Birth” başlıklı yazısında ele alınmakta (s. 1-25); Aristoteles mantığı ise “Aristotle’s Early Logic” (s. 27-99), “Aristotle’s Underlying Logic” (s. 101-246) ve “Aristotle’s Modal Syllogisms” (s. 247-307) başlıklı yazılarda işlenmektedir. Bu yazılar sırasıyla J. Woods – A. Irvine, George Boger ve Fred Johnson tarafından kaleme alınmıştır. Daha sonra J. Ganeri’nin Hint mantığını anlattığı “Indian Logic” (s. 309-395) başlıklı yazısı gelmekte ve bunu R.